

Србољуб Димитријевић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

УДК 165
Прегледни рад
Примљен: 08. 04. 2011.

ОДРЖИВА ПРОПЕДЕВТИКА ЗА ЈЕДНУ ФУНДАМЕНТАЛНУ ФИЛОЗОФСКУ ДИСЦИПЛИНУ

Сажетак: Критички приказ студије др Мирка Ђошевског *Основи теорије сазнања* усмерен је на проблематизовање питања успостављања саме теорије сазнања као филозофске науке, оправданости писања једног уџбеника теорије сазнања и одређења онога што би били основни проблеми саме дисциплине. Затим, преиспитивање самих проблема евидентираних као основа у историјском, проблемском и системском смислу једне науке, јер отворена су питања историјског приступа, природе самог сазнања, субјекта и објекта, фактора, порекла и истине као циља сазнања.

Кључне речи: теорија сазнања, сазнање, основи теорије сазнања, фактори сазнања, субјект, објект, форме сазнања, порекло, истина

Пред крај 2009. године објављена је обимна студија *Основи теорије сазнања (Основи на теоријата на познанијето)* проф. др Мирка Ђошевског (Мирко Ђошевски) са Одсека за филозофију Филозофског факултета у Скопљу у издању Издавачке куће „Аз-Буке“, такође из Скопља, која је досада, поред домаћих, издала низ дела значајних филозофа Европе на македонском језику. Намера аутора је одређена већ самим насловом, а добрим делом у предговору и уводним напоменама образложено је да се „студентима да ... једно од основних средстава за припрему овог студијског предмета“ (Ђошевски, 2009: I), тиме што ће се „изложити основи теорије сазнања“ (Ђошевски, 2009: II).

Чињеница је да се на нашим просторима, или просторима бивше Југославије, до сада није појавила филозофска студија са сличним намерама. Објављене су, на пример, *Спознаја и спознајна теорија* Павла Вук-Павловића, 1926; затим *Основи теорије сазнања* Бранислава Петронијевића, 1923; и *Основни проблеми теорије сазнања* Кајице Миланова, 1937. Имајући у виду да је теорија сазнања кључна дисциплина филозофије, онда је овај биланс слаб. Он је још гори ако се има у виду да је рад проф. др Мирка Ђошевског једини са таквим форматом и специфичном намером да буде „основно средство“ студентима. Ово не значи да наведени радови то не могу бити, већ да нису писани са тим циљем. Кајица Миланов је пошао од тога, да писање о основама сазнања

¹ srboljub.dimitrijevic@filfak.ni.ac.rs

припада низу сличних филозофских и чисто сазнајних научних радова који „непосредно доприносе остварењу највишег етичког идеала, наиме чувању и развоју културног живота. Оне (наука и филозофија, СД) на тај начин постају главни носиоци културне хигијене и чувари културног здравља заједнице, чиме омогућују еволуцију и предупредују револуцију“ (Миланов, 1937: 6). У овом случају, разматрање сазнања и одређивање његових основних проблема има просветитељски циљ. Павао Вук-Павловић полази од другачијих мотива, наиме, његова побуда је чисто филозофска и теоријска. За њега је проблем у вези са сазнањем значајан за целокупно подручје филозофије, те „да од начина решења истакнутих проблема зависи општа позиција, која се заузима према филозофији уопште и њеној могућој системској изградњи... осветлити системски положај сазнајне теорије у оквирима шире научне целине, значи доћи до питања која су одлучујућа за само језгро филозофије“ (Павао Вук-Павловић, 1926: 7.). Циљ је систем знања и одређивање позиције сазнајних система, што се може постићи разоткривањем природе сазнања и сазнајном теоријом. Бранислав Петронијевић је метафизичар и његово позиционирање сазнања и теорије о сазнању је из перспективе апсолутног заснивања сазнања или трагање за решењем јединства знања како филозофског тако и научног. Та основа је у обједињавању нововековног дуализма емпиризам–рационализам као емпириорационализам. Емпириорационализам, као подлога метафизике и јединства знања, није заснован на искуственој већ на формално-логичкој подлози. Ова подлога је у основи сазнања „како природна наука тако и метафизика, постају на становишту емпириорационализма могуће и то могуће као рационални систем сазнања“ (Петронијевић, 1923: 183.).

Писање уџбеника за универзитетске потребе је, када је реч о филозофији, проблематично, и то пре свега у односу на начине њеног изучавања – ишчитавање, анализу, тумачење кључних оригиналних филозофских дела. Немогуће је и због природе самог филозофског дискурса, који се не може свести на основни сагласан образац. Ово констатује и сам аутор Мирко ЂошеВСКИ када говори о свом мотиву или „основном средству“, да „то није класичан уџбеник нити је реално да се за једну филозофску проблемску област имају амбиције да се напише уџбеник, нити неки вид уџбеничког помагала“ (ЂошеВСКИ, 2009: I). Међутим, какво је то „основно средство“ а да избегава форму уџбеника? То је нека врта уводника и припреме за улазак у неку област, или „одржива пропедевтика за једну фундаменталну филозофску дисциплину каква је теорија сазнања. Отуда и њен наслов: *Основи теорије сазнања*“ (ЂошеВСКИ, 2009: i). Овакав став јесте исправан када је реч о могућим „уласцима“ у филозофију и њене дисциплине.

Намеру Мирка ЂошеВСКОГ можемо назвати „педагошком“. Заправо, не само „педагошком“ већ филозофско-педагошком, пошто се не ради о класичној пропедевтици него о специфичној – припреми за изучавање неке филозофске дисциплине. Једноставније речено, она јесте јединствено штиво писано са намером уводног припремања, те представља критичко филозофско дело са личним печатом. Његова обимност (543 стране) говори о систему, као основи једне дисциплине. Реч је, дакле, о основама система теорије сазнања. Сам на-

слов студије збуњује, јер недостаје термин „систем“. Он се можда подразумева, јер суштина филозофског знања лежи у уређености на основу оног последњег и првог – принципског. (Ако добро погледамо, то је одлика и већ набројених теорија сазнања.) Отуда је нужна свеобухватност, када говоримо о теоријама, а поготову о дисциплини (ако се већ не ради о једном те истом). Она мора бити целовита и системска. Сваки систем тражи принцип, начело, последње, основно и свеобухватност. Принцип, у овом случају, неће бити водила у разоткривању самог феномена „силе“ сазнања, већ, поред тога, мора бити педагошки. Њиме се артикулише намера предочавања и увођења у подручје науке о сазнању преко осветљавања природе самог сазнања. Ситуацију треба разлучити. Наиме, једно је проучавање сазнања и обликовање теорије, друго је њено позиционирање у систему знања, треће је наука о сазнању која би била скуп разних теорија о специфичним проблемима, методама, односом према другим дисциплинама, а четврто је теорија сазнања, сада као дисциплина, прилагођена потребама увођења у њено подручје. Међутим, сви могући приступи и намере нужно подразумевају оно претходно: принцип, систем, целину, природу сазнања.

Sic et non, јесте и није систем, јесте и није основа итд., то су неизбежне дилеме из којих не можемо изаћи и које не можемо окончати, јер таква је природа филозофије која почива на особености самог сазнања. Филозофија, то је један од сазнајних симболичких система, поред научног, митолошког, уметничког, свакодневног. Када се ипак нека синтеза деси онда је назовемо „основом“ (система), а систем је свеобухватан – гута и нас саме.

Рад професора Ђошевог назвали смо „педагошким“ али га морамо, дакле, прецизније именовати као „основи система теорије сазнања“, тако што он сада обухвата и самог аутора, колико год се инсистира на неутралности. Творац је унутар система те систем носи његову личну оријентацију у смислу одређивања принципа. Они зависе један од другог.² Аутор то потврђује констатацијом, да је дугогодишњи рад на фундаменталним филозофским дисциплинама „надрастао професионалне обавезе... све више постаје један вид моје животне мисије... ово је прва обимнија синтеза...“ (Ђошеви, 2009: I–II).

Ова обимна синтеза или основи система теорије сазнања, што се прво уочава, структурирана је у шест целина, при чему свака може бити посебно филозофско дело: „Историјско увођење у теорију сазнања“, „Сазнање и теорија сазнања“, „Субјект, објект и сазнање“, „Основни фактори процеса сазнања“, „Порекло сазнања“ и „О истини и теоријама истине“. Да ли треба додати још неку целину? Свакако да је могуће, јер принцип, целовитост, систем јесу, када је реч о филозофији, отворена ствар. Филозофска мисао не може бити догматска мисао, јер би се онда завршила са Талесом. О томе се и сам аутор пита, али се опредељује за овако структурирану основу система теорије сазнања као филозофске дисциплине.

На почетку првог дела проблематизује се питање „теорије сазнања као

² „Систем није толико изходште, колико је животни елемент аргумената“ (Лудвиг Витгенштајн, 1996: 26/105).

аутономне филозофске дисциплине“ (Ћошевски, 2009: 11) у односу на главни циљ дела, који је експозиција основе теорије сазнања. Уобичајени методолошки уласци у једну дисциплину, пре свега филозофску, могу да буду: историјски, проблемски и одређивање места дисциплине у систему знања. Међутим, у овом случају имамо један специфичан почетак, наиме, (само)успостављање теорије сазнања као самосталне дисциплине. Намеће се питање да ли се овде започиње са проучавањем сазнања или не. Ако би се кренуло од првих разматрања проблема сазнања, онда се суочавамо са тешкоћом која је нерешива јер је веома сложена. Треба онда изложити различите моменте разматрања проблема сазнања од првих трагова до тренутка успостављања саме науке и то у различитим филозофијама, школама, правцима, наукама и то заједно са многим оспоравањима саме дисциплине који се протежу до данашњих дана.³ И, што је још важније, упадамо у зачарани круг – да проучавамо сазнање самим сазнањем, суочавајући се са парадоксом да говоримо о сазнању пре сазнања. Зато ће аутор, имајући све ове тешкоће у виду, са правом рећи да „почеци њене историје треба да се траже у делима са којима се она успоставља као систематичан и посебан филозофски третман питања посвећеним сазнању“. Тако да историјско увођење може бити тек у односу на релевантна филозофска дела која разматрају ствар сазнања у систематичном и проблемском смислу, односно која сазнање позиционирају као главни проблем филозофије, а не као узгредну ствар у односу на неке друге филозофске или научне проблеме. Оваква дела ће се појавити у нововековној филозофији, јер у њој сазнање постаје централни филозофски проблем. Разлог јесте тај што сазнање, рекло би се, постаје главно средство успостављања човека као субјекта и његовог света. Оно посредује у свим односима човека и свим могућим објективизацијама. Знање нараста као последица сазнавања. Буја у односу људи према старим облицима, у приближавању човека самом себи, интересубјективности према свету, трансценденцији, пракси итд. У таквом стању ствари, када сазнање (сазнавање и знање) постаје кључно за човека, нормално је појављивање наука о сазнању или теорија сазнања као системског и систематично решавања ствари у вези са њим.

Основа система мора бити прецизно постављена, што подразумева време „рађања“ дисциплине и саму сазнајну објективизацију (дело-књигу) у просторно-месном смислу. Појављивање *Огледа о људском разуму* Џона Лока је „година настанка теорије сазнања и то у пуном смислу који се и данас подразумева под овим изразом“ (Ћошевски, 2009: 13). Лок се сматра родоначелником пре свега због одредница које стоје на почетку *Огледа*, али и због самог циља дела. То је обелодањење природе сазнања уз одређење главних питања у вези са њим, а што би све било основа једне дисциплине или теорије о сазнању. Уз нужне корекције Локовог одређења проблема теорије сазнања, основни концепт уважава и Мирко Ћошевски што се може уочити према већ наведеним

³ Од оних да није потребна посебна наука о сазнању (Хегел, Хајдегер) до мишљења да „Повест теорије сазнања не даје... потпуну и довољну слику унутрашњег развоја појма сазнања“ (Касирер, 1998: 12).

главним деловима његовог рада. Оно што је такође битно, овом временском одредницом започиње систематско изучавање сазнања и историја науке о сазнању. Као што је то случај са филозофијом у целини и за теорију сазнања је важна и нужна њена историја, пре свега због живости филозофских проблема. Стога ће већ у првом одељку, „Историјско увођење у теорију сазнања“, бити проблематизовани сви целовити покушаји проучавања сазнајне проблематике почевши од Цона Лока.

Одмерено разматрање кључних филозофа и праваца поводом проблема сазнања је битан део основе система теорије сазнања. Почевши од наслова прве главе првог дела „Теорија сазнања – творевина нововековне филозофије“ аутор на следећих стотинак страница, зналачки синтетички основне проблеме, правце и ставове значајних мислилаца за успостављање науке о сазнању или теорије сазнања, показујући уједно живост самог филозофирања. Од Цона Лока, преко енглеских емпириста, Канта, неокантовства, до савремене аналитичке филозофије, представљено је и обухваћено све оно што је важно. Посебан и веома интересантан део је шеста, последња глава под насловом „Филозофска мисао у Македонији по питању теорије сазнања“.

Кажемо да је можда једноставније почети увођење од „одређивање позиције саме дисциплине закључно са местом у систему знања“, него од историјске пројекције која има већ споменуте тешкоће. То значи кренути од прецизирања назива дисциплине, етимологије, дефинисања, одређења предмета и позиција у систему знања. Заправо и један и други су неизбежни делови основе науке о сазнању. Већ наведени историјски приступ писан је баш из позиције „приче“ или мито-прича „сторија“; одликује се оживљавањем, живошћу и личним односом онога који прича. Други је више сцијентистички, креће се од имена дисциплине, одређења предмета, метода, циљева и сл. У сваком случају и он је незаобилазан у излагању основа система неке науке, поготову ако су намере „педагошке“. Други део студије је, дакле с разлогом насловљен: „Сазнање и теорија сазнања“. „Тек“ од 127. странице рада изложено је оно што се као увод нуди у скоро свакој, поготову уџбенички презентованој дисциплини. То су питања дефиниције, предмета, задатака и метода, затим проблеми као што су: појам сазнања, предмет теорије сазнања и теорија сазнања и друге филозофске дисциплине.

Не проблематизујући одмах назив саме дисциплине аутор, логично, науку о сазнању, као теорију, изводи из природе самог сазнања. Појам сазнања је оно што је нужно одредити, а за то је опет потребан увид, теорија о њему, следствено питање сазнања је прво. Још један разлог је одлучујући, да појам сазнања суприпада теорији сазнања и обратно, јер једино сазнање може да сазна себе. Хегеловски речено, оно долази до себе или оно има способност да зна. Од свих осталих делова субјективног доживљаја, емотивног, вољног итд. једино сазнање зна, док љубав не љуби и мржња не мрзи, волитивност не намерава. Рекло би се, чисто сазнање је појам сазнања исто што и теорија сазнања.⁴ Отуда

⁴ „Као знање самог знања, сазнање обухвата целокупну сферу појмовног или, да тако кажемо, оно је појам свих појмова“ (Ћошевски, 2009: 111).

други део рада „Сазнање и теорија сазнања“ започиње појмом сазнања, а тек онда следи предмет теорије сазнања, задаци, методе и дефиниција.

Дакле, питање је: шта је сазнање? Као Карл Попер или Ернст Касирер⁵ и Мирко Ђошеовски тврди слично: „сазнање је најчудеснија творевина у универзуму“ (Ђошеовски, 2009: 109). Оно је такво јер је најсложенија и најкомплекснија појава; открива нам сву драматичност нашег постојања; у вези је са, ако хоћемо, до сада најсложенијом познатом творевином у природи – људским мозгом. „Нема сумње да је сазнање једна од суштинских одлика или атрибут људског рода“ (Ђошеовски, 2009: 108). Из тих разлога је тешко дати коначну дефиницију сазнања, већ можемо говорити, како каже Ђошеовски, „о надградњи појма сазнања у току целе расправе“ (Ђошеовски, 2009: 116), или о претходном давању „аспеката значења“ која би одредила његова „суштинска обележја“. Поред свих могућих размимоилажења у теоријама сазнања, евидентна су три његова суштинска обележја: „Сазнање је комплекс сазнавалачких психичких процеса; Појмом сазнања обухватамо оне садржаје свести који су подложни одређеним законима мишљења – знања са одређеном логичком заснованошћу и вредношћу; Сазнање је стална усмереност људских бића ка свеобухватном знању о свету и ка самима себи“ (Ђошеовски, 2009: 116–118). Сазнање је, евидентно, психички или субјективнопсихички засновано. Нису спорне ни логичка условљеност сазнања као ни његова метафизичка одређеност, јер то су битне категорије сазнања.

Не улазећи у проблем метода, који сада позиционира саму дисциплину и одређује њен системски концепт, треба рећи да је овим инициран и однос теорије сазнања са осталим наукама које се баве сазнањем, какве су логика, психологија, метафизика или филозофска антропологија, али специјалне научне дисциплине друштвене оријентације, као што је социологија, делом психологија, потом природних као што су физиологија, генетика итд. Не негирајући да се пре свега ради о филозофској дисциплини, Ђошеовски елиминише могућност, као обележје савремених тенденција, да теорија сазнања буде део неког филозофског система са осталим дисциплинама или да се може расточити на неку од њих или на неке специјалне научне дисциплине. Он поштује оправдани примат кога је још Лок одредио, да је питање о сазнању прво. То, опет, не значи да је филозофска наука о сазнању независна од осталих дисциплина и теорија, како филозофских тако и уже научних. Говоримо о „специфичном предмету истраживања теорије сазнања“ (Ђошеовски, 2009: 157), који свакако није ограђен и независан, те тиме и сама теорија сазнања није потпуно независна од осталих дисциплина.⁶

⁵ „Нема сумње да феномен људског сазнања представља највеће чудо у нашем универзуму“ (Попер, 2002: 7). „Већ за мит и за религију је свеколико право очовечивање везано за **чудо сазнања**. **То чудо стоји на почетку укупне повести људи** (подвукао С. Д.). Оно означава суштину човека и његове боголикости; али код њега он и најдубље и најболније спознаје границу те суштине. Сазнање уверава човека у његово божанско порекло“ (Касирер, 2003: 7).

⁶ Како каже Адорно: „Што дубље до у детаља посматрате филозофска питања, утолико више ћете брзо пронаћи да се та такозвана појединачна питања никако не могу просто супсеумирати у поједине филозофске области... да она по себи превазилазе ове ревице, ове баштице...“ (Адорно, 1986: 72).

Уз све проблеме који прате дефинисања филозофских појмова, било је неизбежно одређење самог сазнања, дефинисати саму дисциплину, почев од оне етимолошке до садржинске дефиниције.⁷ Ова потреба је у бити саме филозофије јер без дефинисања нема појмова. Професор Ђошевић одређује се још на почетку рада за синтагму теорија сазнања, дајући јој предност над неколико коришћених назива у филозофији као што су: епистемологија, ноетика или гносеологија. Разматрајући етимологију речи које чине синтагме, он полази од историјске чињенице да је теорија сазнања синоним за немачки израз „Erkenntnistheorie“ кога уводи Кантов следбеник Рајнхолд у XVIII веку. Међутим, по тврђењу аутора, његова пуна и права примена је везана за 1862. годину, „када је објављена расправа Едуарда Целера: 'О значењу и задацима теорије сазнања'“ (Ђошевић, 2009: 141.) Тако је у оптицај, као назив за дисциплину која се бави сазнањем, ушла „теорија сазнања“ заменивши старији термин „гносеологија“ пореклом из грчког језика. Не улазећи у све проблеме који проистичу из коришћења једне или друге ознаке за ову филозофску дисциплину, аутор закључује да је „теорија сазнања“ примеренија и адекватнија ознака.

Следећи делови студије бавиће се садржинском дефиницијом теорије сазнања. Та дефиниција, и поред добрих и лоших страна, гласи: „Теорија сазнања је филозофска дисциплина која за предмет проучавања има: субјект и објект сазнања, процес сазнања и његове основне факторе, везе сазнања и језика, решавање проблема порекла, истинитости, могућности, границе, прогрес и хумани смисао људског сазнања“ (Ђошевић, 2009: 143). Сходно систематизацији проблема по насловима у трећем делу рада разматрају се кључни фактори у сазнању, субјект и објект сазнања као и њихов однос.

Исправно је да питање субјекта и објекта сазнања буде проблематизовано после одређења самог сазнања, али је проблематично њих као факторе сазнања не изводити из самог сазнања. Субјект и објект сазнања нису, из сазнајне перспективе, оно што претходи, већ оно што је произведено сазнањем. Реч је о гносеолошком субјекту и објекту, а не о метафизичко-онтолошким. Имајући ту, да тако кажемо Локову перспективу у виду, аутор с правом разлучује: „субјект сазнања је категоријални појам теорије сазнања“ (Ђошевић, 2009: 166). „У филозофским дискусијама посебно се инсистира на разграничењу између онтолошког и гносеолошког значења појма објекта. Зато се мора направити одређења дистинкција међу овим појмовима и да се укаже на њихову кључну разлику“ (Ђошевић, 2009: 166). Међутим разлика није у њиховој потпуној одељености, већ у међусобном дијалектичком односу и повезаности, у напетости разлике и сличности, обостраног утицаја и међусобног одређивања.

Дијалектичка напетост субјект–објект релације као фактора у сазнању, налази онтологизацију ипак у субјекту, али не сазнајном, већ субјекту као

⁷ „...показаћу вам да се методом дефинисања у филозофији уопште ништа не постиже“ (Адорно, 1986: 9), али и да: „Критичке мисли о појму дефиниције, које сам најавио, не треба просто да да дефиниције протерају из филозофије, нити да их порекну“ (Исто: 19), „Или... да се средствима појма исказе оно што се средствима појма, заправо, не да исказати, да се, ипак, исказе неисказиво“ (Исто: 51).

практичном делатнику. Човеково практично деловање је она особеност која одређује само сазнање. Она – пракса је кључна и за однос субјект–објект. Иако је сазнање битно у процесу деловања човека, као свесно и сврсисходно деловање, оно је ипак унутар тог деловања и одређено њиме. То се може видети из наслова завршног поглавља овог трећег дела рада: „Пракса као кључ односа субјект–објект“, „Пракса као основна категорија теорије сазнања“, „Пракса као кључ проблема сазнања“. Међутим, у овом делу је читава ствар мало идеализована и идеологизована принципом који одређује и саму теорију сазнања. Практика јесте она особеност човека која обједињава субјект и објект, али није гаранција за остварење једне „хуманистичке теорије сазнања“ (Ћошевски, 2009: 297), јер пракса може бити и јесте добрим (можда највећим) делом и против човека, као нехумана пракса. У такву праксу је укључен и сцијентизам са својим последицама, као и хуманизам који се темељи на филозофији праксе. Практика „као делатност карактеристична за људски род“ (Ћошевски, 2009: 298), није гаранција за изградњу једне хуманистичке теорије сазнања. Показало се да „усвајање праксе као извор, мотив, критеријум и крајњи циљ човековог знања“ није услов за „правилно разумевање и вредновање сазнања“ (Ћошевски, 2009: 298). Поготову није могуће на тај начин „избећи сцијентизам и нових облика идеопоклонства ка савременој науци“ нити може да се „изоштри критички став у односу на све облике манипулације и нехумане употребе људског знања“ (Ћошевски, 2009: 298).

То није могуће, јер не зависи сазнање од праксе већ обратно, пракса и све у вези са човеком је зависно од сазнања. Сазнање је она сила која обликује човека, његову праксу и простор деловања. Само сазнање, укључујући и људске побуде и потребе, јесу оне силе, поред околних и окружујућих, које одређују људско практично деловање. Оно може бити и конструктивно и деструктивно. У деловању, нужно је сазнање или сазнајна артикулација. Хајдегер каже да „пре моста нема места“, али, нема моста пре знања о мосту, о потреби за њим о природи реке итд. Ипак, пракса јесте она особеност човека која обједињава све у вези са човеком и у њој се очитује и само сазнање као најважнији фактор. Међутим треба бити обазрив, јер сазнање је ипак „највеће чудо овог универзума“ и тешко га је свести на нешто што се зове активност једног бића у том универзуму, а да не постоји бар компатибилност тог света и човека као практичног бића. Из тих разлога, у овом делу, професор Ћошевски разматра све варијанте односа субјект–објект–пракса–сазнање.

У четвртном делу рада дат је преглед и проблематизују се основне форме сазнања, које аутор назива „фактори у процесу сазнања“. Из перспективе сазнања по себи можда је исправно користити израз „фактор“, међутим, фактор је чинилац, оно што нешто одређује и условљава, те би овај израз више одговарао за претходне одреднице, дакле за субјект, објект, праксу, језик, логичку форму итд. као категорије сазнања. Међутим, ако су фактори сазнања човек, објекти, пракса, мишљење, језик итд. онда се само сазнање губи или постаје само синоним за нешто од тога. Отуда су осети, опажаји, представе, мишљење фактори јер одређују субјект, објект, праксу, али су и форме или „функтори“ сазнања,

а не његови чиниоци или фактори. То су сазнајне особености, а не нешто што има засебан статус. Наиме, нема мишљења, осета, представа по себи, независно од процеса сазнавања и онога који сазнаје. Нема празног мишљења. То нису чак ни самосталне радње.⁸ Не улазећи у сву сложеност односа форме и функције, зависности и независности, треба рећи да оне нису ни зависне, већ имају одређену улогу преко које сазнање функционише.

Овакво позиционирање сазнајног чина, вишеструко зависне ствари а не као онога што одређује сазнајну моћ, доводи до немогућности да се сазнајни функтори одреде као сазнајни. Јер, ако су, на пример, осети „даље недељиви когнитивни акти“ (Ћошевски, 2009: 301), а њих узимамо као продукте човека, праксе, објеката, одраза, односа субјект–објект итд., онда је тешко сада те „факторе“ сазнања одредити. Ослањајући се на тешкоће на које указује Гилберт Рајл,⁹ професор Ћошевски пише: „Рајлова брига произилази из проблематичног карактера самог осета, будући да, са једне стране, тешко се може рећи да смо нешто чули или видели без адекватних чулних утисака, а са друге стране, веома је тешко дати кохерентно објашњење за то шта су сами чулни утисци или како они да се повежу са смислом нашег слушања или виђења“ (Ћошевски, 2009: 301–302). Ако се пође од сазнања, онда се осети, мишљење, опажаји појављују као форме или функтори самог сазнања. Осети су особеност сазнања а не човека. Они су, речено предметно-метафизичким језиком, „основа“ самог сазнања.

Сличне тешкоће, као у случају осета, постоје и са покушајима одређења осталих „фактора“. У том смислу су у овом четвртном делу рада презентоване веома значајне анализе самог мишљења. Сам наслов треће главе каже „Мишљење – главни фактор сазнања“ упућује на ауторов став да је мишљење „централна гносеолошка категорија“. Већ споменуте тешкоће проблематизоване су у деловима: „Онтолошки статус мишљења“, „Антрополошка природа мишљења“, „О пореклу апстрактно-логичког мишљења“, „Функција језика и мишљења“, итд. У онтолошком смислу, као и у антрополошком мишљење је представљено као „фактор“ сазнања, али као функција неког основног супстанцијалитета или пак бића. Тиме се не одговара на питање шта је мишљење, него чему оно служи. Тако се питање сазнања своди на нешто што није сазнајно или се идентификује са бићем, што је одувек био начин објашњавања сазнања и његовог централног функтора, мишљења. У онтолошком смислу, мишљење се приписује оној подлежећој природи „за идеалисте... само мишљење је од идеалне природе“. Материјалистички „опредељени филозофи и у схватању мишљења показују јасно изражен циљ да разумеју ову сазнајну активност као функцију реалних физичких, физиолошких и психолошких процеса, то јест материјалних процеса“ (Ћошевски, 2009: 360).

⁸ Погледати у том смислу већ класичан рад Гилберта Рајла, „Мишљење и размишљање“, у издању на српком језику, зборник *Свест и сазнање*, Нолит, Београд, 1980, стр. 239–260.

⁹ Мисли се на аналитички текст Гилберта Рајла „Осет“. Видети у хрестоматији текстова, Александар Крон и Станиша Новаковић, *Реализам, натурализам и емпиризам*, Институт за филозофију Филозофског факултета, Београд, 2004.

Иста методологија се промовише када се посматра антрополошки аспект у схватању мишљења и порекло апстрактно-логичког мишљења или интелекта. Сада се мишљење („човекова функција“, Ђошевски, 2009: 367) своди на особеност човека која се стиче на више начина; један од њих је доминантан, еволуционистичко-натуралистичко-генетички. И у овом делу аутор анализира ставове познатих филозофа. Када је реч о антрополошком делу избор пада на Пјера Шардена и Герда Хефнера, а око порекла интелекта („моћ рационалног мишљења или интелект“, Ђошевски, 2009: 371) на Енгелса, Ничеа и Жана Пијажеа. Поред теорије сазнања, онтологије и антропологије аутор „се бави одређивањем карактера и значењем функције мишљења у обликовању и одржавању људског рода“ (Ђошевски, 2009: 367). Искорак из космолошке и животне безличности Шарден налази, када је реч о појави човека, у рефлексији којом започиње да види друге и себе у разлици. За Шардена, рефлексивност је „једна виша особеност свести“ (Ђошевски, 2009: 368). Рефлексија, мишљење, свест се појављују као особеност човека, да би том особености он постао нешто друго у односу на остатак живог. Овде се онтологија објекта замењује онтологијом субјекта, при чему се он јавља као самопроизводећа ствар. У односу на Герда Хефнера имамо помак у овом схватању односа. „Овде је интересантно да се истакне“, констатује Ђошевски, „да аутор, у духу немачког језика, поставља појам знања као родни појам у односу на његове видове: свест, сазнање, дух“ (Ђошевски, 2009: 369). Тај помак није довољан, јер сада постаје нејасно како знање бива позиционирано као особеност човека, ако оно може бити и изванљудско, а захваљујући тој подлози омогућује се људско сазнавање и обликује сам човек.

Онтологизам је, као идеализам, материјализам, еволуционизам, биологијизам, психологијизам итд., присутан у многим настојањима да се објасни порекло сазнања или мишљења. На ово указује и аутор, међутим, оно на шта посебно скреће пажњу јесте разлика у приступу по питању порекла када је реч о онтологији, антропологији, а пре свега у разлици између логике и теорије сазнања. Ово разликовање је битно из два разлога: једино на тај начин можемо посматрати теорију сазнања као засебну дисциплину филозофије и што се тиме улога логичког момента не апсолутизује, већ своди на праву меру. Негирање теорије сазнања долазе баш из позиције апсолутизације логике и онтологије, на пример код Хегела и Хајдегера. Независно од тога „порекло сазнања“ је легитиман проблем теорије сазнања. Овом питању, разматрајући основна решења у виду емпиризма, рационализма, критицизма, посвећено је стотинак страница претпоследњег дела рада.

Последњи, шести део студије, обухвата проблем истине. То је природан приступ у теоријама о сазнању, да се проблемом истине поентира укупно разматрање. Истина одувек бива позиционирана као одредница самог сазнања, као нешто чиме је сазнање довршено, одређено и укинато – јер истина је „циљ“ сазнања. Стога је оправдано, што аутор студије о основама теорије сазнања, проблематизује значење појма истина. „Истина је један од најсложенијих појмова“, али „филозофија неће заћутати пре но што исцрпе све могућности

долажења до потпуних и смислених одговора на своја питања“ (Ћошевски, 2009: 469). Овај појам је такође од „пресудне важности“ за филозофију и све њене дисциплине. Теорија сазнања, или тачније основи теорије сазнања, не инклинира ка одређењу појма истине само дефиницијом, то јест не одговара на питање шта је истина да би тиме понудила саму „истину о истини“, већ жели да одреди „значањски контекст у коме се употребљава овај појам“ (Ћошевски, 2009: 470). То се чини, пре свега у односу на релевантна виђења истине у неким теоријама о истини када је реч о филозофији. Ово је, такође, прави приступ за педагошки циљ увођења у теорију сазнања.

Контекстуално говоримо о различитим одређењима истине, или како аутор каже: „Појам истине употребљавам бар у следећим основним значењима“ (Ћошевски, 2009: 470), а то су: здраворазумско или свакодневно; субјективно које се односи на индивидуалне унутрашње доживљаје; логичка употреба појма истине, која се односи на својство исказа; аксиолошко значење, као вредносно опредељење; сазнајно значење, при чему је „истина атрибут нашег знања“ (Ћошевски, 2009: 474). У овом последњем смислу, дакле, истина се појављује као основни сазнајно-теоријски проблем или као чисти сазнајни проблем, јер се сви остали аспекти, контексти и питања истине у посебним филозофским дисциплинама односе на схватање истине којим се она најчешће лоцира „изван“ сазнања у нечему што има метафизичко-предметни статус.

Кључни моменат у експликацији односа истина–сазнање лежи у решавању односа истине и степена сазнања. Полазећи од већ више пута назначене одредбе, да „сазнање представља продукт у интеракцији између сазнајног субјекта и сазнајног објекта“ (Ћошевски, 2009: 483), сазнање се показује као веома сложен процес са одређеним степеновањем. Сваком овом степену „одговара адекватан квалитет достигнутог знања“ (Ћошевски, 2009: 474). Ова знања се одликују одређеним степеном веродостојности и истинитости, до мере да се само нека одликују „објективном истинитошћу“ и „изазивају свеопшту сагласност“. Не улазећи у ширу екпликацију кључних момената сазнања и знања, а то су: извесност, веродостојност, јасноћа, аутор, у односу на ове одлике говори о три степена сазнања: о мњењу, веровању и знању.

Разматрањем класичне и не класичне теорије о истини завршава се ова обимна и вредна студија о основама теорије сазнања. Оно што је у њој остало неразрађено јесте питање система сазнања са гледишта истине. Јер, ми можемо говорити о системима попут митског, филозофског, научног, уметничког, свакодневног, о тако позиционираном знању и истини. Такође недостаје експликација битне просторне категорије сазнања, а то је место. Људска места, као и сами људи продукт су или објективизације сазнања, до мере да не постоје два иста места, као ни две исте индивидуе или етно-локалитета. Што је још важније, увођење ове категорије омогућује да се и сама филозофија схвати као месна, а не као нека универзална дисциплина у смислу физике, математике и сл. Шеста глава првог дела рада упућује на питање места и сазнања, јер је посвећена филозофском мишљењу у Македонији и питању теорије сазнања. Међутим, изостаје објашњење у којој мери је филозофија присутна као нека

универзална а не локално-еклектичка ствар „туђих“ филозофија. Јер, филозофија јесте метамишљење, али у смислу грчке, немачке, енглеске, француске, евентуално америчке и римске филозофије. Дакле, у којој мери је могуће говорити о македонској филозофији, а тиме и македонској теорији сазнања?

Питање позиције филозофије и самог проблема сазнања веома је важно питање за сваки етно-локалитет, али не само из некаквих историјско-филозофских разлога, већ суштинских. Веома је важно знати да ли се унутар неког етно-локалитета нешто збивало или не, по питању сазнања у сваком погледу, те и филозофском. Разлог је тај, што филозофија није само некаква наука, она није сама себи сврха, већ потреба или последица потреба и конституент духовног стања.¹⁰ Важност није само у стриктном предочавању филозофских домета у Европи и свету, већ у њиховом позиционирању и присуству код појединих народа. Филозофијом, теоријом сазнања образују се категоријални појмови који онда служе за одређивање свега осталог у животу људи. Рећи шта је сазнање, добро, зло, лепо, ружно, бог, свет, слобода, човек значи одредити целокупну стварност неког етно-локалитета и сваког појединца у њему. Знање нас одређује (као догматско или не), али као нешто наше а не туђе. Сократ је одређивао атинску, Хегел немачку свест. Напор, какав је овај професора Ђошевског, одређује свест не само студента, већ Македонаца у целини. Међутим, не из намере да то чини, већ из намере позиционирања у универзалној сфери једне дисциплине као што је филозофија.

Одакле и зашто ту филозофија? Постоји ли некаква веза места и филозофије и да ли је она можда значајнија од саме институционализације и универзализација? Откуда разматрање проблема теорије о сазнању у Скопљу? Желећи да одговори на ова питања аутор студије „Основи теорије сазнања“ проф. др Мирко Ђошевски налази разлоге у институционализацији, а не у месној диспозицији, занемарујући на први поглед да је филозофија месна, да може бити исказивана и на друге начине а не само директно институционалним делима. Заправо, он успоставља присуство филозофије, филозофских дисциплина, рекло би се „тек“ а не „поново ту“. Сматра да се филозофска мисао појавила у Скопљу и Македонији између два светска рата оснивањем Филозофског факултета у Скопљу 1920. године, а да се специфична проблематика у вези са теоријом сазнања „разматра у оквирима курса историје филозофије, кога је извео проф. др Душан Недељковић у периоду од 1931. до 1938. године“ (Ђошевски, 2009: 81). То је само институционализација, а филозофија је већ, на одређени начин, одавно „ту“.

Уместо закључка можемо констатовати, да се степен истинитости знања о сазнању не „увози“ већ обликује кроз сазнање одређеног етно-локалитета и као његова истина. У том смислу, бавећи се основама теорије сазнања, дакле последњим могућим дометом када је сазнање у питању, професор Ђошевски

¹⁰ Тај мотив налазимо делимично код Кајице Миланова. Већ смо га навели на првој страни овог рада: „Кајица Миланов је пошао од тога, да писање о основама сазнања припада низу сличних филозофских и чисто сазнајних научних радова који ’непосредно доприносе остварењу највишег етичког идеала, наиме чувању и развоју културног живота. Оне (наука и филозофија, С. Д.) на тај начин постају главни носиоци културне хигијене и чувари културног здравља заједнице, чиме омогућују еволуцију и предупређују револуцију“ (Миланов, 1937: 6).

уздиже на завидан ниво и мисао властитог народа али и народа на Балкану, а не само институционалну филозофију или пак нешто што се зове европско-светском филозофијом.

Литература

- Адорно, Т. 1986. *Филозофска терминологија*. Свијетлост: Сарајево.
- Ћошевски, М. 2009. *Основи на теоријата на познанијето*. Аз-Буки: Скопје.
- Касирер, Е. 1998. *Проблем сазнања*, том I. Издавачка књижарница Зорана Стојановића: Сремски Карловци-Нови Сад.
- Касирер, Е. 2003. *Проблем сазнања*, том IV. Издавачка књижарница Зорана Стојановића: Сремски Карловци-Нови Сад.
- Попер, К. 2002. *Објективно сазнање*. Паидеиа, Београд: Цид, Подгорица.
- Витгенштајн, Л. 1996. *О извесности*. Фиделис: Београд.
- Миланов, К. 1937. *Основни проблеми теорије сазнања*. Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон: Београд.
- Петронијевић, Б. 1923. *Основи теорије сазнања*. Издавачке књижарнице Напредак: Београд.
- Вук-Павловић, П. 1926. *Сознаја и сознајна теорија*. Југословенска академија знаности и уметности: Загреб.

Србољуб Димитријевић

ОДЕРЖИМАЯ ПРОПЕДЕВТИКА ДЛЯ ОДНОЙ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЙ ФИЛОСОФСКОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Абстракт: Критически обзор научног труда д-р Мирко Джошевског «Основи теорије сознательности» направлен к проблематичности вопроса установления самой теории сознательности как философской науки, оправдания писания одного учебника теории сознательности и определения того, что бы были основными проблемами самой дисциплины. Потом, пересматривание самих проблем, зарегистрированных в историческом, проблемном и системном смыслах одной науки, потому что вопросы исторического подхода, природы самой сознательности, субъекта и объекта, фактора, происхождения и истины как цели сознательности являются открытыми.

Ключевые слова: теория сознательности, сознательность, основы теории сознательности, факторы сознательности, субъект, объект, формы сознательности, происхождение, истина

